

Vasa Pavković

FRAGMENTI O TIŠMI

1.

Kada se piše dugo, napiše se mnogo. Ali, dosta toga što je trebalo da se napiše, ostane ipak nenapisano – kaže u «Nenapisanoj priči» Aleksandar Tišma. Paradoksalno, te reči zapisuje čovek koji je svoj prvi roman objavio u četrdeset petoj godini.

Da li je Aleksandar Tišma napisao mnogo?

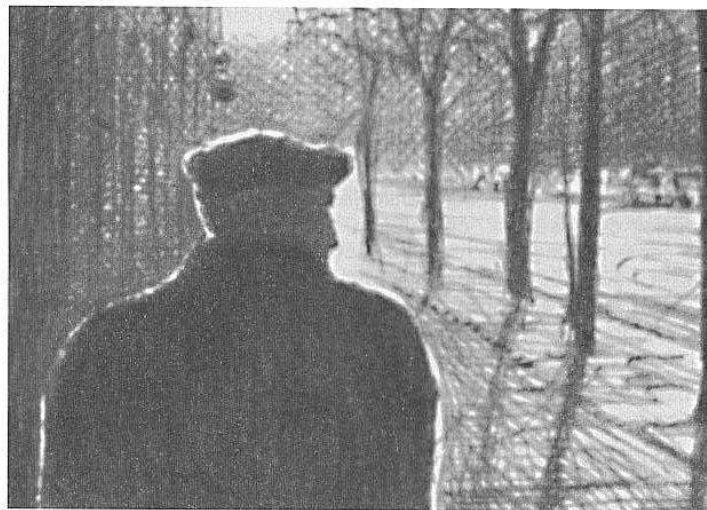
Osam romana, pet-šest zbirki priča, jedna knjiga putopisa, dve zbirke pesama, jedna kolekcija eseja, jedan tom dnevnika, i tu, skoro, 2000. godine, memoarsko delo *Sećaj se večkrat na Vali*. Da, i jedna knjiga sakupljenih intervjua, ne više... Je li to mnogo?

Rekao bih: nije mnogo, ali je dosta. Nije mnogo sa gledišta čitaoca, ali je dosta sa gledišta samog pisca.

2.

Prekinuo sam uvodni citat ovog teksta na bitnom, prelomnom mestu. Iza navedene rečenice: »Ali, dosta toga što je trebalo da se napiše, ostane ipak nenapisano«, Tišma beleži: *Zašto? Zato što književno pisanje, za razliku od pisanja pisama ili uputstava, nije samo pretakanje sveta stvarnosti u reči, nego se javlja kao preoblikovanje, kao pretvaranje, to jest ponovno materijalizovanje sveta stvarnosti, u novu stvarnost.*

Tokom poslednje decenije u proteklom stoleću Tišma nije objavio ni jednu novu fiksijsku knjigu. U razgovorima i po intervjuima tvrdio je da se pisanja i odrekao. Ne precizirajući da li uopšte piše ili je sasvim prestao da se književnošću bavi, Tišma je tvrdio da mu je daleko lagodnije da bude građanin koji ne piše, nego pisac koji i dalje piše. Ipak, na samom početku te tragične decenije Aleksandar Tišma je u Matici srpskoj štampao izuzetno zanimljivu i bitnu knjigu, *Dnevnik 1942–1951*, sa podnaslovom *Postajanje*, a u poslednjoj godini veka memoarsko delo *Sećaj se večkrat na Vali*, ne manje značajno i zanimljivo ostvarenje, premda za nijansu manje provokativno. Ta smanjena mera provokativnosti proističe, pre svega, iz činjenice da je ovo delo objavljeno posle *Dnevnika* i da se u dobroj meri bavi istim periodom. (Elem, zašto »postajanje«? Zato što je kroz davno, mladalačko pisanje dnevnika, Tišma lagano, s naporom, *postajao pisac.*)

3.

Ove dve nefikcijske knjige, pri čemu je u uobličavanju pisac nesumnjivo daleko više morao raditi na *Sečaj se večkrate na Vali*, po svojim sadržinama, po piščevoj nekonvencionalnosti i za naše »standarde« (ipak sam ovu reč morao da stavim pod navodnike!), neuobičajenoj iskrenosti, izuzetno su provokativna dela. To se videlo i po njihovom odjeku u javnosti i po izvesnim negativnim reakcijama. Na dnu tih negativnih »odgovora«, u jezgru »nesporazuma«, leži razlika u etičkim stavovima između »recenzenata« (i ovde su navodnici moja prirodna reakcija!) i velikog pisca. Recenzenti su tipični predstavnici patrijarhalne, »građanske« (i ovde!) kulture, čak i kada se dijametralno međusobno razlikuju – Aleksandar Tišma je usamljeni, gotovo apsolutni zagovornik individualizma, dakle *sušti skeptik* (kako je zapisao Nikola Milošević) – otuda njegova potreba za samo(de)mistifikacijom u *Dnevniku*, i bliska potreba, ali sjedinjena i sa potrebom za demistifikacijom istorije, u *Sečaj se večkrate na Vali*. (Isti oni koji to nisu shvatili čitajući pet stotina strana ovih dveju knjiga, koje su oivičile poslednju deceniju veka, ne mogu i neće shvatiti ni redove koje im posvećujem u ovom fragmentarnom osvrtu. Stoga: ne moraju da se trude da shvate o čemu im govorim, već je najbolje da prihvate »činjenicu« da su sa »svoje« (to jest: njihove) tačke gledišta u pravu. Radi se o sukobu etičkog konzervativizma sa »netičkim« liberalizmom.)

4.

I u *Dnevniku* i u *Sečaj se večkrate na Vali* Aleksandar Tišma posmatra i analizira samog sebe – u prvoj knjizi na osnovu predočavanja intimnih dnevničkih beleški iz perioda Drugog svetskog rata i narednih pola decenije, u *Sečaj se...* – prisećajući se, očito i uz pomoć samog *Dnevnika*, tog vremena, ali i mnogih drugih sezona, potonjih (verovatno na osnovu nekih drugih dnevničkih beleški, do sada neobjavljenih). Svojevrsni okvir memoarske ispovesti je teška bolest piščeve majke i njena smrt, a trivijalno opšte mesto naše književnosti posle Iva Andrića je da se žena nalazi na našem ulasku u svet i na našem izlasku iz sveta, pa ga nećemo ni pominjati.

Baveći se žanrovskim određivanjima Tišminih pripovedaka i romana, tih po mnogim osobinama izuzetnih proza u srpskoj književnosti 20. veka, došao sam pre četiri-pet godina do zaključka da se, obično, radi o *studijama karaktera*, *studijama sudbine* i *studijama sećanja*, a da se povremeno ovi žanrovi i njihovi obrasci, u okviru psihološki profilisanih proza, kombinuju odnosno prepliću.

Aleksandar Tišma je realistički pisac u »svetu iskeženih zuba i oštih kandži« – njegovo zanimanje za psihologiju likova ljudi proističe iz piščevo zaključka da se biološke osnove ljudske ličnosti sputavaju i menjaju u socijalnim i istorijskim okvirima. (Ovaj ne-moj globalni jezik, kojim »krstim« pripovetke i romane Tišmine, zgodan je, naime, medij da se govoreći generalno, govori sasvim udaljeno, neprecizno i tačno.)

5.

Još više od *Dnevnika*, recimo, budući da zahvata daleko širi prostor, od oko šest decenija, knjiga *Sečaj se večkrate na Vali* može biti vrlo zahvalna za proučavaoce

Tišminog književnog sveta, njegovih menjanja i eventualnog razvoja, za razmatranje odnosa samog pisanja i biografema. Ma koliko prezrena, biografska metoda nikada neće biti napuštena, ne samo što ima interesenata (čitalaca i teoretičara), već zato što ima i smisla i stanovitih vrednosti u našoj težnji da se tako približimo delu i njegovom piscu.

Ako je *Dnevnik* gotovo »sirova građa«, koju zbog njene ekskluzivnosti pisac sam štampa za života (preduhitivši i smrt i »priređivače«), e da bi sprečio eventualne nesporazume, *Sečaj se večkrate na Vali* je memoarsko delo u kojem pisac sada bliži piscu (*fikcija*) nego u dnevniku, ima potrebu da u samoanalizi i demistifikaciji ode korak dalje, unazad, prema fikciji, razmatrajući posledice i smisao svojih odluka: egzistencijalnih, porodičnih, umetničkih, političkih. Životna građa piščevoeg života (kao sudbine junaka iz knjige) postaje tako povod da se razmotri »svoje« vreme, vreme za sobom, taj globalni istorijski okvir postojanja, da se naknadno razume ili ne razume neki izbor i životni potez, a težnja prema najdubljem prodiranju ispod realne »skrame« postojanja i postojanja, centralni je znak Tišminog napora. Otuda pažljivo razmatranje mladalačkih erotskih opsesija, neprilika sa stanovima, odnosa prema članovima porodice i kolegama, ali i snažno piščevo nastojanje da »pregleda« pojedine »istorijske činove« čiji svedok je bio: predratno vreme, Drugi svetski rat, poratni novinarski dani u »Slobodnoj Vojvodini«, Rezolucija Informbiroa, prelazak u zavetrinu Matice srpske; potom, na kreativnom nivou: prodor u mehanizam građenja fikcije, razumevanje smisla uspostavljanja odgovarajuće prozne forme, čudo osvojenog metoda, njegovo odumiranje; otuda i dirljivo, atipično samoocenjivanje: na poslu, u pisanju, u porodici, na društvenoj sceni...

Možda je najbitnija osobina *Sečaj se večkrate na Vali* utisak *autentične iskrenosti* pisca. I ovde, u nefikcijskoj prozi, Aleksandar Tišma pokazuje da je sledbenik Židovog motoa: *pisati znači izostavljati i preterivati*.

(Povodom utiska *iskrene autentičnosti*: ne znam šta je Tišma izostavio i nemam nikakvu želju da to saznam, što se tiče i eventualnog preterivanja. Pisac koji ne preteruje, da parafraziram Vajlda, nije vredan pažnje.)

7.

Dvadeset i prvog septembra, pre šezdeset godina u odnosu na momenat u kojem pišem ove fragmente, Aleksandar Tišma je u Budimpešti već radio svoj životni bilans, kao nekakav životni plan, i u njemu notirao sledeća četiri važna zadatka:

1. *želim da živim (mnogo vidim i osetim)*
2. *želim da steknem kompletan pojam o svetu,*
3. *želim da svoja iskustva stavim u delo,*
4. *želim da budem jak i da praštam.*

Kako memoarsko delo *Sečaj se večkrate na Vali* stoji u odnosu na ove zahteve?

Mislim da laka srca mogu tvrditi da ono potvrđuje prvi Tišmin nalog sebi. U ovoj knjizi se kao na dlanu, usprkos njenoj antifragmentarnoj, smišljeno neprozirnoj, li nearnoj strukturi, vidi množina različitih iskustava (koja su viđena i osećana), kako u predknjiževnom tako i u književnom životu. Ovo je knjiga realnog života, u njoj ne-

ma nijednog sna, sva je satkana od čvrste pređe ličnog doživljaja. Tišma je, rekao bih, dovoljno surov.

Pisanju ovakvog dela pisac se okrenuo pošto je napustio svet kreiranja fikcija, na samom kraju sedme životne decenije – kada je složeno iskustvo življenja i iskustvo pisanja (odnosno objavljivanja) ostalo za njim, oslobađajući prostor zrele autorefleksije.

Sečaj se večkrat na Vali nastaje kao suma svih iskustava jednog čoveka, otuda i zatvoreni prstenasti oblik. Majčina smrt na prvoj i poslednjim stranicama memoara. (Očeva smrt je, uzgred, kao poslednja brana pred direktnim sudarima sa divljim životom, ostala »negde« u sećanju, a njeno mesto je uzrokovano samom »slučajnošću« mesta u vremenu.)

8.

Šta predstavlja, dakle, pitam se pri kraju, Tišmina potreba za snagom i praštanjem. To:

- da budem jak
- i da praštam.

Da li je *Sečaj se večkrat na Vali*, koja nastaje dok je »trenutak podrugljiv i propastonosan«, dokaz steknute snage – dok se sve prepušta raspadu: majka umire rastočene ličnosti, u zaboravu, Jugoslavija se rastura na komade.

Da li je ova knjiga gest sećanja kao gest snage – da se svet u tekstu sažme i spase (kao samo-praštanje?) *Jer ličnost je memorija – tako bar izgleda*, piše Tišma na početku sećanja.

Jezik nas teši milošću povezivanja, mislim pri kraju ovog sve nervoznijeg razmatranja. Zatim listam knjigu *Sečaj se večkrat na Vali*...

Listam taj brevijar individualizma, zaustavljajući oči na iskrama lične vatre:

– *Ali ja sam, naprotiv, uvek bio sklon kompromisu, isključivost me je odbijala, možda plašila. Odgovaralo mi je da budem nešto neodređeno i da se tako ponašam* (str. 15),

– *Mene to štivo, kao ni svako drugo teoretsko, ni tada ni ikada docnije nije zanimalo* (str. 20),

– *Pisalo je tamo svašta o meni, od čega mi je u sećanju ostalo: da sam neiskren i da sam karjerist. Nije mi bilo prijatno da to pročitam, ali nisam bio ni uvređen, jer sam uviđao da je opis moje ličnosti uglavnom tačan* (str. 81),

– *Površno sam prilazio poslovima koji se nisu ticali moje intimne ambicije* (str. 146),

– *Kad kažem literatura, onda mislim i na smisao, jer to dvoje nikad nisam delio* (str. 170)...

9.

Svoj najslavniji roman *Upotrebu čoveka*, Aleksandar Tišma je začeo na osnovu dnevnika Ane Dretvenšek, svoju poznu memaorsku knjigu naslovio je po posveti i za sebe samog skoro anonimne slovenačke devojke Vali na jednoj svesci. U tim povezujućim aluzivnim gestovima, sa tog iskliznuća iz tvrdog jezgra epskog jezika koji je davno odabrao za svoju književnost, srpskog jezika, naime, može se naslutiti piščev intrigantni, sasvim atipični ljudski lik.

(Ne znam, dakle, šta bih više rekao o ovoj odličnoj Tišminoj knjizi, sem da sam je kupio 10. aprila 2001. na fiktivni sedamdeseti rođendan mog oca, umrlog pre tačno dvadeset godina. Nameravao sam da, pročitavši je, napišem jedan fragmentarni esej za meni dragi, obnovljeni časopis »Polja«, kao koliko-toliko lični, prisni gest naklonosti.)